

І. О. Ніколаєнко (Старобільськ)

УДК 811.161.2 „199/200”

**РОЗМОВНІ ЕЛЕМЕНТИ В ХУДОЖНІЙ МОВІ
ІВАНА НИЗОВОГО ТА ВАСИЛЯ СТАРУНА**

Мова художньої літератури, не ототожнюючись із поняттям літературної мови, має здатність активізувати ту чи ту діалектну основу сучасного літературного мовлення, збагачується завдяки розмовним елементам у плані індивідуалізації мовлення персонажів та авторської мови [Єрмоленко, Гримич].

Проблема дослідження ролі народнорозмовних елементів у творах письменників різної доби перебуває в полі зору науковців, однак на сьогодні є однією з недостатньо вивчених.

Це питання репрезентовано в студіях вітчизняних лінгвістів: С. Бибик (народнорозмовність як мовно-стильова домінанта творчості Григора Тютюнника [Бибик 1994]); С. Бузько (використання в постмодерних художніх текстах розмовно-просторічної лексики, територіальних і соціальних діалектизмів та суржикових лексичних елементів [Бузько 2009]); С. Єрмоленко, Г. Гримич (народнорозмовна традиція в літературно-художньому мовленні (на матеріалі сучасної української прози) [Єрмоленко, Гримич]); М. Кравченко (співвідношення та функції книжних і розмовних елементів у текстах різних жанрів Б. Грінченка [Кравченко 2001]); Л. Павленко (народнорозмовні елементи у творчості Івана Вишенського [Павленко 2013]); Т. Ткаченко (засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха [Ткаченко 2006]); М. Федурко (особливості вживання усно-розмовної лексики як елемента художньо-образної системи Андрія Чайковського [Федурко 2012]) та ін.

Аналізуючи народнорозмовні традиції в літературно-художньому мовленні, С. Єрмоленко та Г. Гримич наголошують, що „в сучасній мовно-літературній практиці можна відзначити дві тенденції відтворення мовно-етнічного побуту, звертання до народнорозмовних форм лексики (морфологічне оформлення слова, діалектне значення слова); відображення синтаксичних особливостей усного мовлення... Особливістю високої культури мови художньої літератури є взаємопов'язане функціонування книжно-літературного мовлення й розмовно-територіального, функціонування розвиненої літературної мови в її географічній, соціально-професійній проекції” [Єрмоленко, Гримич].

І. Олійник, розглядаючи мовотворчість поетів-вісімдесятників, зауважує, що однією із характерних рис є актуалізація розмовних форм, народнорозмовної лексики в „її первісному необробленому для поетичного тексту вигляді” [Олійник 1993: 15]; „вісімдесятники зближують поетичну мову з побутовою розмовною мовою, будують поетичний текст за законами розмовного аналітизму” [Там само: 14].

М. Кравченко, досліджуючи мову й стиль Бориса Грінченка, зазначає, що „через функції розмовної емоційно-експресивної лексики окреслено мікросистему народнорозмовних елементів, які допомагають модифікувати природні, спонтанні, емоційні усномовні ситуації в прозі, створити типові мовні портрети різних соціальних верств людей, відтворити експресивний або інтонаційний малюнок мовлення” [Кравченко 2001: 16].

Т. Ткаченко в кандидатській дисертації „Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха” окреслила зміст поняття розмовності в аспекті історії та стилістики української мови, з’ясувала місце народнорозмовної мови в процесі формування й становлення нової української літературної мови та в її нормуванні [Ткаченко 2006]. Авторка доходить висновку, що „використання в індивідуальному стилі Михайла Стельмаха розмовно маркованих одиниць з метою художньої стилізації розмовності – закономірне явище, яке відображає особливості мови художньої літератури означуваного періоду... Роль розмовних елементів є визначальною у створенні мовної характеристики героїв” [Там само 2006: 17].

Студію Л. Павленко присвячено особливостям мови й стилю Івана Вишенського, зокрема з’ясовано специфіку виявлення в його творчості народнорозмовних рис [Павленко 2013].

Отже, одним із важливих джерел вивчення багатства мови є художні твори письменників – не тільки класиків, але й менш відомих майстрів слова або митців сучасності.

Мета статті – з’ясувати способи відображення рис народнорозмовного мовлення в поезіях Івана Низового та Василя Старуна. За матеріал дослідження використано тексти творів зі збірок „Спіймані сюжети”, „Джерело у ясних ясенах” (Іван Низовий); „Безвісти живий” та „Абетка світла” (Василь Старун).

Авторкою розвідки вже було схарактеризовано позанормативні елементи, зокрема народнорозмовну лексику, у творах письменників Слобожанщини [див.: Ніколаєнко 2015: 62 – 63], і зроблено висновок, що одне з визначальних місць у поезіях належить живій розмовній мові. На прикладі творчості митців Луганщини проілюстровано та з’ясовано роль розмовних елементів у поезіях, визначено їхню функцію. Констатовано, що вживання народнорозмовної лексики є органічним, націленим на глибокі народні корені, добре відчуття мови, наприклад, Василю Голобородьку гостре відчуття реальності, близькості до буденності допомагає глибше розкрити сутність змальованого художнього образу, уточнити назву дії, її ознаки, передати емоційний стан ліричного героя зрозумілою мовою: *мокотрі, шпеники, набалакали, загляда* тощо [Там само]. Отже, розмовні елементи та їхні форми в поезії набувають особливих функцій, одночасно передаючи емоції ліричного героя та відображаючи світобачення й душевний настрій письменника [Там само: 64].

Характерною ознакою ідіостилю Василя Старуна (як і багатьох митців Східної Слобожанщини, зокрема й Івана Низового [див.: Ніколаєнко 2012]), є вживання розмовних дієслівних лексем та їхніх форм, оскільки майстер слова, „спираючись на живе мовлення місцевого населення, ... уникає натуралізму, віддає перевагу тим явищам діалектної системи, які збігаються з середньонаддніпрянським типом. Це особливо помітно у відборі морфологічних структурованих елементів, засобів організації речення” [Глуховцева, Шарпило 1988: 99], напр.: *і синій півник цвітне в головах / веселий блазень тихої поразки / наавтра гірку льодом **облива*** [Старун 2013: 64]; *Омийте – мамо – молоді літа. / Літає син – напевне обів’ється – / нехай весна тоді так гірко п’ється / і вузлик слова мовчки **розпліта*** [Там само: 86]; *і одчиняється і **одминає** небо / свобідних рисувальників цехи / і циферичний колос **просе** меду / іще іще... це заривають хист* [Там само: 64]; *Куди ж ти, вітре, казочку подів / про журавля, що ходє по війні, / **збира** монети золоті і мідні. / Ужє давно не голі і не бідні, / а все **рахуєм** непрожиті дні* [Старун 1989: 19].

До розмовних дієслів належить і лексема *дибуля*, основне значення якої ‘важко йти, дибати, шкандибати’ [СУМ II: 269]. У Василя Старуна це слово вжито в переносному значенні: *Голос наш гортає журавля, / Мерзнуть пальці, зморщені морозом. / Але вперто за ляльковим возом / материна пісня **дибуля*** [Старун 1989: 15]; *Чи непутящий віз казок / **приторохтів** слова до груби?* [Там само: 37].

Особливого навантаження набувають у поезіях просторіччя з пейоративним значенням, з допомогою яких Іван Низовий конкретизує назву дії, указуючи одночасно на ставлення мовця до висловлюваної думки: *А я до служби **пролайдачив** / Аж дев’ятнадцять літ, і сам / В **лайдацтві** перспектив не бачив, / Тож і повірив чудесам* [Низовий 2010: 8]. Лексеми *пролайдачив* і *лайдацтво* – похідні від номена *лайдак* ‘убога бездомна людина’, яку вживають як лайливе слово [СУМ IV: 437].

Розмовні елементи допомагають передати настрій ліричного героя, відтінюють влучні метафори, ужиті поряд: *Я відкривав / Безмежні горизонти / І манівцями **прошкував** / Попереду читацьких лав / На райдужні висоти* [Низовий 2010: 59] (*прошкувати*, розм. ‘іти навпростець, напрямки’ [СУМ VIII: 351]); *Тиск у нормі. Температура / Навіть нижча, ніж слід. І я / **Схарапудивсь*** [Низовий 2010: 60] (*схарапудитися*, розм. ‘відчути переляк, страх; налякатися’ [СУМ IX: 879]); *нищівні колони стоять / на порозі без волі: волають / вогні – випадають з очей / ембріони: без Риму незатишно – / та **схарапуджені** коні: / краватки – і ті – / переходять на прощу і **скриб*** [Старун 2013: 107] (*схарапуджений*, розм. ‘охоплений переляком, страхом; зляканий’ [СУМ IX: 879]); *У отарний світ / услужливий прислужник, костомарик, / летів і сів, і запалав комарик / на радість **набундючений** сові* [Старун 1989: 21] (*набундючений*, розм. ‘надутий, з розпущеними крилами’ [СУМ V: 21]).

Розмовний характер мають і прислівники, уживані для обставинних уточнень, напр.: *На босих ніжках трьох гусей / Веселки чорної крисаня / „Раз – два” – на місиво холодне / Білоголові пастушки / Накинули можливі тіні / А „три – чотири” – босі гуси / **Окрузь** веселку розкидали* [Старун 2013: 11] (округ, розм. ‘те саме, що навколо’ [СУМ V: 681]).

Іван Низовий у збірці поезій „Джерело у ясних ясенах” за допомогою розмовної лексики показує нерозривний зв’язок з рідною землею, він – то сумний, то іронічний, але не байдужий: *Тут лежать годки й негодки, / І далеко молодші від мене... / Я прийшов і привів нагідки / До твоєї могили, Євгене / Ми не бачились дуже давно / Ми ще **стрінемось**, друже. А поки / Ти в раю своє крутиш кіно, / Я ж твалтую мистецтво високе* [Низовий 2000: 6]. Далі поет уже використовує загальноживану лексику, з якої зрозуміло, що позначають слова *годки й негодки*: *Іду на пагорб, в затишок беріз – / **Ровесників** провідати і старших: / В оточенні могил безмовно ставши, / Весь кам’янію, не знаходжу сліз...* [Там само].

Отже, розмовні елементи та їхні форми в поезіях Івана Низового та Василя Старуна (збірки „Спіймані сюжети”, „Джерело у ясних ясенах” (Іван Низовий); „Безвісти живий” та „Абетка світла” (Василь Старун)) є важливим зображально-виражальним засобом художньої мови й допомагають передати внутрішній стан героїв, змалювати явища природи, сприйняти навколишнє середовище та ін. Письменники стилістично вправно, не ускладнюючи сприйняття тексту, використовують розмовну лексику, створюючи відповідне емоційне тло.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у виявленні розмовних елементів і просторічної лексики в інших творах Василя Старуна та Івана Низового.

Література

Биби́к 1994 – Биби́к С. П. Естетичні модифікації народнорозмовності в ідіостилі Григора Тютюнника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Українська мова” / С. П. Биби́к. – К., 1994. – 28 с.; **Бузько 2009** – Бузько С. А. Лексика української постмодерної прози : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / С. А. Бузько. – Д., 2009. – 18 с.; **Глуховцева, Шарпило 1988** – Глуховцева К. Д. Рідна говірка Б. Д. Грінченка в його мовно-літературній спадщині / К. Д. Глуховцева, Б. А. Шарпило // Борис Грінченко : тези доп. респ. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження видатного укр. письменника, вченого, громад. діяча (1 – 3 груд. 1988 р.). – Ворошиловград, 1988. – С. 99 – 101; **Єрмоленко, Гримич** – Єрмоленко С. Я. Народнорозмовна традиція в літературно-художньому мовленні (на матеріалі сучасної української прози) [Електронний ресурс] / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Гримич. – Режим доступу до ст. : kulturamovy.univ.kiev.ua; **Кравченко 2001** – Кравченко М. В. Мова

і стиль творів Бориса Грінченка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. В. Кравченко. – К., 2001. – 20 с.; **Низовий 2000** – Низовий І. Д. Джерело у ясних ясенах : поезії / Іван Низовий. – Луганськ : „Укрроспромаш”, 2000. – 48 с.; **Низовий 2010** – Низовий І. Д. Спіймані сюжети : вірші 2008 – 2009 рр. / Іван Низовий. – Луганськ : ПП Афанасьєва В. І., 2010. – 64 с.; **Ніколаєнко 2012** – Ніколаєнко І. О. Функціонування варіантів дієслівних форм у поезіях Івана Низового / І. О. Ніколаєнко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2012. – № 3. – С. 160 – 169; **Ніколаєнко 2015** – Ніколаєнко І. О. „Орозмовлювання” літературної мови письменника кінця ХХ – початку ХХІ століття / І. О. Ніколаєнко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Старобільськ, 2015. – № 1. – С. 60 – 66; **Олійник 1993** – Олійник І. Г. Мовотворчість поетів-вісімдесятників (текстові структури та поетичні номінації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. Г. Олійник. – К., 1993. – 17 с.; **Павленко 2013** – Павленко Л. Народнорозмовні елементи у творчості Івана Вишенського / Лариса Павленко // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки : Філологічні науки. Мовознавство. – 2013. – № 22. – С. 127 – 131; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / за ред. і. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I – XI с.; **Старун 1989** – Старун В. В. Абетка світла : вірші / Василь Старун. – К. : Молодь, 1989. – 48 с.; **Старун 2013** – Старун В. В. Безвісти живий : вірші / Василь Старун. – Луганськ : ФОП Котова О. В., 2013. – 115 с.; **Ткаченко 2006** – Ткаченко Т. В. Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. В. Ткаченко. – К., 2006. – 20 с.; **Федурко 2012** – Федурко М. Ю. Усно-розмовна лексика в художній мові А. Чайковського (на матеріалі повісті „Олюнька”) / М. Ю. Федурко // Вісн. Запоріж. нац. ун-ту. – 2012. – № 1. – С. 458 – 462.

Ніколаєнко І. О. Розмовні елементи в художній мові Івана Низового та Василя Старуна

У статті розглянуто особливості використання письменниками розмовних елементів у творах художньої літератури. Наголошено, що дослідження індивідуального мовлення майстрів слова сьогодні актуалізовано й зумовлено тим, що мовленнєва творчість не лише вказує на конкретну манеру чи відтворює мовну картину світу особистості, але й дозволяє оцінити внесок митця в систему кодів, які вже функціонують.

На прикладі творів Івана Низового та Василя Старуна проілюстровано та з'ясовано роль розмовних елементів у поезіях, визначено їхню функцію.

Констатовано, що вживання розмовних елементів та їхніх форм у художній мові цих авторів (збірки „Спіймані сюжети”, „Джерело у ясних ясенах” (Іван Низовий); „Безвісти живий” та „Абетка світла”

(Василь Старун)) є важливим зображально-виражальним засобом художньої мови, що допомагає передати внутрішній стан героїв, змалювати явища природи, сприйняти навколишнє середовище та ін.

Письменники стилістично вправно, не ускладнюючи сприйняття тексту, використовують розмовну лексику, створюючи відповідне емоційне тло.

Ключові слова: розмовні елементи, розмовне мовлення, ідіостиль письменника, дієслівні форми, зображально-виражальні засоби.

Николаенко И. А. Разговорные элементы в художественной речи Ивана Низового и Василия Старуна

Статья посвящена вопросу целесообразности употребления писателями разговорных элементов в произведениях художественной литературы. Отмечено, что исследование индивидуальной речи мастеров слова сегодня актуализировано и предопределено тем, что речевое творчество не только указывает на конкретную манеру или воспроизводит языковую картину мира личности, но и позволяет оценить вклад художника в систему уже функционирующих кодов.

На примере произведений Ивана Низового и Василия Старуна проиллюстрирована и определена роль разговорных элементов в поэзиях.

Констатировано, что употребление разговорных элементов и их форм в художественном языке этих авторов (сборники „Спіймані сюжети”, „Джерело у ясных ясенах” (Иван Низовой); „Безвісти живий” та „Абетка світла” (Василий Старун)) является важным образно-выразительным средством художественного языка, помогающим передать внутреннее состояние героев, изобразить явления природы, воспринять окружающую среду и др.

Писатели стилистически умело, не усложняя восприятие текста, используют разговорную лексику, создавая соответствующий эмоциональный фон.

Ключевые слова: разговорные элементы, разговорная речь, идиостиль писателя, глагольные формы, образно-выразительные средства.

Nikolaenko I. O. Conversational elements in the art of speech by Ivan Nizovoy and Vasily Starun

The article deals with the question about usefulness of using conversational elements by writers in works of fiction. Noted that the study of individual speech of word wizard, today updated and predetermined that verbal creativity not only indicates a particular style or reproduces the linguistic picture of the world of individual, but also allows us to access the artist's contribution into the system of already existing codes.

The language of fiction, not identified with the concept of a literary language, has the ability to activate one way or the other dialectical basis of modern literary dialect speech, introduces the conversational elements

differently, enriched due to them in terms of individualization of language characters and copyright language.

For example, the works of Ivan Nizovoy and Vasiliy Starun illustrated and clarified role of spoken elements in poetries, their function is defined.

Stated, that the use of conversational elements and their forms in the artistic language of these authors (collections „Captured scenes”, „A source at clear ash trees” (Ivan Nizovoy); „Missing alive” and „ABC of the light” (Vasiliy Starun)) is important fine expressive means of the artistic language and help to transfer the internal state of the heroes, portray the natural phenomenon, to perceive the environment and more.

Writers stylistically skilfully, without complicating the readability, use conversational vocabulary, creating the appropriate emotional background.

Key words: conversational elements, speaking, writer's idiostyle, verb forms, fine expressive means.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2016 р.

Прийнято до друку 17.10.2016 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.